

Пасічник Ігор Демидович

доктор психологічних дисциплін, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін Національного університету «Острозька академія»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядаються методологічні питання психологічної надійності в економічній психології. Автор розрізняє поняття ефективності і надійності, розглядаючи останнє як необхідну умову ефективності.

The article deals with methodological questions of psychological reliability in economic psychology. The author distinguishes notions of efficiency and reliability, analyzing the latter as a required condition for efficiency.

Термін "психологічна надійність фахівця-економіста", на перший погляд, може здаватися незвичним і більше всього новим у науковому вжитку. Однак його введення в психологічну науку є цілком правомірним у світлі тих положень сучасної економічної психології, які розглядають людину, яка працює в складних соціально-економічних і політичних системах, як ланку цих систем, з сенсорним та перцептивним "входом", мозковим опрацюванням інформації та адекватним відображенням сигналів про ступінь виконання складної аналітико-синтетичної мозкової діяльності, тобто оберненої аферентації.

У період бурхливої, можливо, навіть гіперінтенсивної динаміки названих процесів, підвищується психологічна відповідальність фахівця-економіста, від якого значною мірою залежить неперервність і швидкість систем. Отже, якщо під ефективністю розуміти результативність і продуктивність системи, то, очевидно, надійність — одна з головних умов, що визначає ефективність системи (і це відноситься як до загально-суспільної, так і індивідуальної систем). Однак, на наш погляд, помилка полягає в тому, що більшість дослідників ототожнюють поняття надійності і ефективності. Можливо, на суспільному рівні це так, однак на індивідуально-психологічному - ні.

Ефективність роботи фахівця-економіста залежить головним чином від його підготовки та досвіду, а в більш складних випадках - ще і від того, що прийнято називати спеціальними здібностями індивіда. Однак всі названі чинники втрачають свою значущість, якщо фахівець не володіє достатньою надійністю, наприклад, там, де вимагається відповідна функціональна стійкість. Психологічна надійність фахівця-економіста не може бути визначена в умовах, що не ставлять перед ним підвищених вимог хоча б до однієї з характеристик надійності, адже оптимальні умови приховують індивідуальні відмінності в надійності (зберігаючи їх у відношенні ефективності роботи). Для отримання реальних показників індивідуальних відмінностей психологічної надійності фахівець-економіст має бути введений в такі екстремальні умови, що не відображаються як джерело дискомфорту (наприклад, відсутність знань криптографії у роботі менеджера створює дискомфортні умови праці, а не екстремальні). Саме в екстремальних умовах виникає можливість дослідити такі фактори надійності, як: анатоμο-фізіологічні та психологічні. Зупиняючись на психологічних чинниках, слід зазначити, що мислительними операціями, специфічними для самостійного пошуку надійності, є операції мисленнєвого вибору одного з ймовірних результатів неявних операцій (у той час як з логічного боку неявні операції можуть і не мати жодної невизначеності). Саме цей бік психологічної надійності в економічній психології фактично не досліджений. Мова йде не про формально-психологічні механізми мислення, це питання досить успішно досліджується загальною психологією, а про стратегію прийняття рішення як проблему діяльності індивіда, яка б визначала, що, де, коли, як,

кому, звідки, до якого терміну, якими способами, зусиллями, з якими якісними показниками і т.д. необхідно зробити. В ідентичних за об'єктивними критеріями ситуаціях різні фахівці-економісти приймають далеко не однакові рішення, що значно породжує ризик надійності. Як відбувається процес творення програми-рішення, які труднощі при цьому трапляються, які прийоми і методи використовуються для їх подолання, які умови ефективності рішення і т.д. - це все викликає не тільки теоретичний, але і практичний інтерес, має недругорядне конкретно-практичне значення. Адже рішення, прийняте фахівцем-економістом, набуває особливого характеру і здійснює суттєвий вплив (інколи і негативний) на інших індивідів, задіяних у процес діяльності, на їх ефективність і якість праці. Отже, відносно актуальною є проблема дослідження закономірностей надійності рішення та його переносу від автора до виконавця і відображення в результатах праці останнього. Глибокі знання і талановиті рішення можуть залишитися на папері, а отже, втратити надійність ефективності, якщо програма, що міститься в рішенні, не буде реалізована шляхом застосування фахівцем-економістом певних способів і методів впливу (передачі) алгоритму рішення. Організація виконання рішення та його надійність є найбільш слабкою ланкою і найменше дослідженою в науково-психологічному плані. Як домогтися, щоб рішення сприймалися виконавцями як особистісні сприйняття, тобто не викликали опір, яким чином ділити цілісне рішення на окремі завдання, що включають інших виконавців, чому люди, добре ознайомлені з завданнями, не надійно їх виконують, які форми і методи побуджують виконавців до зосередженості, наполегливості і надійності, ініціативи і творчості.

Природно, що окрім окреслених проблем надійності, в роботі економіста слід звернути увагу і на такі психологічні характеристики в його роботі, як довготривалість, виносливість в екстремальних умовах, реакція на непередбачувані подразники, стійкість до дії чинників середовища тощо. При роботі в екстремальних умовах, особливо у випадку великої відповідальності, покладеної на фахівця-економіста, виняткове значення має контроль за психофізіологічними його станами, негативним зсувом, що може привести до небажаних наслідків. Тут завданням є відшукання таких показників психофізіологічних функцій, які дають закономірні зміни при зміщенні функціонального стану суб'єкта і таким чином можуть слугувати об'єктивними індикаторами ненадійності в роботі. Є підстави припустити, що названа характеристика визначається або силою нервової системи щодо подразника, або врівноваженістю нервових процесів, адже відставання гальмівної функції тягне за собою нездатність контролю іррадіації збуджувального процесу, що, очевидно, має місце в описаному феномені.

Труднощі в дослідженні поставлених проблем пояснюються, на наш погляд, неадекватністю застосування традиційних методів дослідження до економічної психології. Безпосереднє спостереження діяльності фахівця-економіста доволі часто спотворює звичний для нього стиль роботи і не дозволяє фіксувати досліджувані феномени в їх істинному вигляді.

Експериментування в роботі фахівця не завжди комфортне. Бесіди, анкетування та інші методи дають загальну інформацію, без матеріалів, отриманих шляхом спостереження, проблеми не вирішують.

На наш погляд, одним із найважливіших показників, що засвідчують психологічну надійність фахівця-економіста, і тут ми цілком погоджуємося з Чирковим В.І., є наявність інтенції до виконання діяльності. В залежності від наявності або відсутності інтенції і від сприйняття її джерела, економіст може знаходитись в одному із трьох основних мотиваційних станів: стан внутрішньої мотивації, зовнішньої мотивації, або в стані амотивації. Перший стан визначається потребами до самодетермінації і компетентності (провідна психологічна проблема я-людини) і відображається на особистісному рівні як активна ланка взаємодій з навколишнім середовищем. Другий стан відображається як маніпулювання зовнішніх чинників в роботі економіста, тобто його психологічна поведінка детермінована зовнішніми силами взаємодій з "Я". Незважаючи на те, що фахівець може відображати себе компетентним і самодостатнім, цей стан не приводить

до внутрішньої мотивації. Третій стан характеризується відсутністю інтенції і відображається почуттям некомпетентності і слабоефективності у взаємодії з навколишнім середовищем.

Наступна проблема методології економічної психології, в тому числі і психології надійності як ключової складової цієї науки — відсутність загальноприйнятих наукових формувань принципів, нерозкриті внутрішні їх зв'язки та взаємопереходи, функції в системах психологічних знань. Як ідея тут може слугувати думка про ключовий принцип (С.Л. Рубінштейн), який передбачає виділення вихідної "клітинки" психологічної діяльності фахівця-економіста. Розробки системи принципів економічної психології - важлива передумова науково-категорійного синтезу психологічних знань. Ця система може бути "фільтром" для відсіювання псевдо принципів від принципів, псевдо категорій від категорій.

Як підсумок вищесказаного, як основний аргумент ефективності надійності фахівця-економіста може бути висунена гіпотеза про характеристику дослідження властивостей його особистості. Адже властивість особистості має реальну основу, не враховуючи яку неможливо зрозуміти внутрішню логіку цілеспрямованої поведінки людини (чому різні люди в однакових умовах можуть бути надійними і ненадійними);

- сформовані властивості особистості мають загальний характер (властивість, яка сформована, має свою автономність і тим самим досягає найбільшої узагальненості);
- властивість особистості передбачає стійкість діяльності, її тотожність і стабільність, вказує на її диспозиційність і динамічну природу (знання такої властивості дозволить передбачувати вчинки особистості в майбутньому);
- виявлення ознак, що належать до властивостей особистості, дають можливість здійснити їх психологічну інтерпретацію;
- властивості особистості системні, а не ізольовані один від іншого (диспозиційна природа властивості може бути зрозуміла лише у співвідношенні з цілісною структурою особистості, з конфігурацією всіх останніх властивостей);
- властивість особистості може визначатися як індивідуальна, завдяки якій індивід виділяється серед інших (індивідуальність) (завдяки властивостям є можливість встановити відмінність між індивідами).

Названі характеристики властивостей особистості можуть поширюватися і на цінності "Я" особистості.

Відомо, що стосовно поняття "Я" особистості існує безліч різних поглядів як у філософії так, і в психології. Однак більшість розглядаючи поняття "Я", розуміють єдність самосвідомості, самообразу і переживання ідентичності перебігу духовного життя. Нас цікавить свідоме "Я" особистості як один з найвагоміших компонентів її структури. У відношенні до нашого питання слід встановити:

- що вважає індивід належністю власного "Я", на чому концентрується його свідомість;
- що вважає він консистентним і стійким в самому собі, завдяки чому він переконується в реальності власної особистості у виокремленості з навколишнього середовища, в унікальності власного "Я";
- якого характеру в особистості свідомою схемою про саму себе, наскільки стійкою і той же час динамічною ця схема;
- як пов'язана вона з іншими системами цілісної особистості (воля, темперамент, розум і т.д.);
- яке значення вона має для активної адаптації до середовища та інтеграції всіх систем особистості.

Економічна психологія - молода наука в психологічній ієрархії, а тому окресленні питання зможуть значно інтенсифікувати її становлення і зокрема динамізувати психологію надійності в її структурі.

Література:

1. Смирнов С.Д. Методологический плюрализм и предмет психологии. // Вопросы психологии. - М.: ООО Вопросы психологии, 2005. - С. 3-8
2. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека. // Вопросы психологии. - М.: Школа-Пресса, 1996. - С. 116-131.
3. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке. - СПб, 1998.
4. Бункина М.К., Семенов В.А. Экономика и психология. - М., 1998.
5. Хейне П. Экономический образ мышления. - М., 1992.
6. Кравець А. Історико-суспільне обґрунтування страхової психології // Психологія і суспільство. - № 2. - 2003. - С. 104 - 111.